

Analogdan Dijitale Demokrasinin Gelişimi: E-Demokrasi¹

Development of Democracy from Analog to Digital E-Democracy

Dr. Öğr. Üyesi İlke Bezen TOZKOPARAN

Fırat Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-1752-0470 - ilke@firat.edu.tr

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günümüzde geldiği nokta göz kamaştırmaktadır. Dijitalleşme ve dijital dönüşüm birçok alanda kendine yer bulmaktadır. Daha önceki endüstri çağlarının analog teknolojileri yerini dijital teknolojilere bırakırken insanlık her anlamda bu durumdan etkilenmektedir. Sadece sosyal ve ekonomik olarak değil, yönetim, siyaset gibi alanlarda da dijital dönüşüm var olmaktadır. Sanal alan demokrasinin yükselişine yeni bir saygınlık kazandırmakta, böylece demokratik değerler günümüzün dijital çağında sunulabilmektedir. Günümüzde özellikle 2020 yılında yaşanan küresel çaptaki salgın ile birlikte uzaktan ve online çalışmaların da artması ile birlikte dijitalleşmenin önü daha da açılmıştır. Devletler kendilerinin elektronik ortamlardaki varlıklarını iyice güçlendirmiş, vatandaşlarına etkin, etkili, verimli ve zaman kısıtlaması olmadan hizmet vermeye başlamışlardır. Böylece vatandaşların aktif katılımlarının olmasını sağlayan e-demokrasi de kendini gerçek anlamda göstermektedir. E-demokrasi kavramı günümüzün dijitalleşme durumunun geldiği nokta ile dijital demokrasi ve siber demokrasi olarak da kullanılmaktadır. Ancak yine de alan çalışmalarında ağırlıklı olarak e-demokrasi şeklinde kullanılmaktadır. Bu çalışma demokrasinin önemli ve ele alınması gerektiğinden yola çıkıp kavramın analog teknolojilerden dijital teknolojilere geldiği noktayı göstermeye çalışmaktadır. Bu göstermeyi de hem teknolojinin hem de demokrasinin tarihsel seyri üzerinden yapmaya çalışmaktadır. İki kavram da tarihsel bağlamda oldukça geniş bir geçmişe sahiplerdir. Bu durum kompakt bir şekilde okuyucuya sunulmaya gayret edilmektedir. Demokrasinin dijitalleşmeye başlamasıyla elde ettiği kazanımların yanında bazı olumsuz durumlar da söz konusu olmaktadır. Bu olumsuz durumlar verilerin güvenliği ve etik sorunlar olarak insanların karşısına çıkmaktadır. Dijitalleşmenin getirdiği özgürlüğün yanlış anlaşılması da çıkabilecek diğer olumsuz durumlardandır. Dijitalleşme ve dijital dönüşüm ile ilgili çalışmaların her alanda arttığı gibi yönetim ve hukuk alanında da artması, insanlığın önemli bir kavramı olan demokrasi kavramı ile ilgili de çalışmaların artması e-demokrasi açısından oldukça faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Dijital, Analog, Teknoloji

¹ Makale Geliş Tarihi :23.06.2024
Revizyon Tarihi :29.07.2024
Kabul Tarihi :10.08.2024

ABSTRACT

The point that information and communication technologies have reached today is dazzling. Digitalization and digital transformation find a place in many areas. While analog technologies of previous industrial ages are being replaced by digital technologies, humanity is affected by this situation in every sense. Digital transformation exists not only in social and economic aspects, but also in areas such as management and politics. The virtual space gives new dignity to the rise of democracy, so that democratic values can be delivered in today's digital age. Nowadays, especially with the global epidemic experienced in 2020, the way for digitalization has become even more open with the increase in remote and online work. States have strengthened their presence in electronic environments and started to serve their citizens effectively, efficiently and without time constraints. Thus, e-democracy, which ensures the active participation of citizens, truly manifests itself. The concept of e-democracy is also used as digital democracy and cyber democracy with the current state of digitalization. However, it is still used predominantly in the form of e-democracy in field studies. This study starts from the fact that democracy is important and needs to be addressed and tries to show the point where the concept has come from analog technologies to digital technologies. It tries to demonstrate this through the historical course of both technology and democracy. Both concepts have a very extensive history in historical context. An effort is made to present this situation to the reader in a compact way. In addition to the gains achieved by democracy with the start of digitalization, there are also some negative situations. These negative situations confront people as data security and ethical problems. Misunderstanding of the freedom brought by digitalization is another negative situation that may arise. The increase in studies on digitalization and digital transformation in the field of management and law, as well as in every field, and the increase in studies on the concept of democracy, which is an important concept of humanity, will be very beneficial for e-democracy.

Keywords: Democracy, Digital, Analog, Technology

1. GİRİŞ

Teknolojinin ilerlemesi, 21. yüzyılda insan yaşamının hemen hemen her alanında önemli değişikliklere yol açmıştır. Günümüzde dijitalleşme ve dijital dönüşüm, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi ortamlarda insanların yaşam biçimini etkilemektedir. Özellikle demokrasi konusunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesinin getirdiğı pek çok gelişme ve modernleşme söz konusudur. Dijitalleşen dünyadaki insanlar ve ülkeler artık birbirleriyle çok kolay iletişim kurabilmektedir. Bilgiye erişim de aynı şekilde oldukça kolaylaşmıştır. Bilindiğı üzere, eski çağlardaki demokrasi, insanların yönetim konularıyla ilgili bilgilere erişmesinin oldukça zor olduğu geleneksel kalıpları kullanıyordu. Ayrıca, insanlar iletişim kurmakta veya fikirlerini ifade etmekte zorlanmaktaydılar. Bunun nedeni, eski çağda demokratik ülkelerdeki sistemlerin karmaşık olması ve demokrasinin etkinleştirilmesinde vatandaşın katılımının asgari düzeyde kalmasıdır. Geçmişte geleneksel kalıpları kullanan demokratik yöntemlerin uzun yolculuğuna bakıldığında ve bunları modern çağdaki dijital demokrasiyle karşılaştırdığımızda oldukça güçlü bir ayrım ortaya çıkmaktadır. 1990'lı yıllarda internet bilgi teknolojisi toplumda tanınmaya başlandı. Bunun insanların demokratik hayata nasıl uyum sağladığına dair etkileri bulunmaktadır. Geçmişte insanlar bilgiye ancak radyo, televizyon, basılı gazete gibi kitle iletişim araçları aracılığıyla ulaşabilmekte ve düşüncelerini ifade edebilmekteydiler. Artık bu sistem değişt i ve insanlar genellikle dijital platformları kullanmaya başlamışlardır. Günümüzde insanlar interneti ve sosyal medyayı kullanarak demokrasiyi özgürce tanıtabilmektedir. İnternet ve sosyal medyanın ek bir faydası da ilham vermek ve motive etmek için kullanılabilmesidir².

E-demokrasi, dijital medyanın ve ağların siyasi ve hükümet amaçları için kullanılmasıyla ilgilidir. Demokrasi bağlamında dijital teknoloji, siyasi seferberlik, kampanya stratejileri ve kamuoyunun kutuplaşması yoluyla demokratik süreci büyük ölçüde etkilemektedir. Ayrıca e-

1. Congge Umar et. al., "Digital Democracy: A Systematic Literature Review", *Frontiers in Political Science*, Cilt 5, 2023, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpos.2023.972802>, (DOI=10.3389/fpos.2023.972802).

demokrasi, e-devlet ve e-oylama kavramları ile de ilişkilidir. Bu yüzden e-demokrasiye ilişkin çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. E-demokrasi konuları hukuktan yönetime, iklim değişikliğinden çevre sorunlarına, toplumsal cinsiyet çalışmalarından insan hakları çalışmalarına kadar çok geniş bir yelpazede konuyla ele alınabilir, disiplinlerarası yaklaşımlarla ortaya konulabilir. Bu bağlamda, dijital demokratik bir toplumda ortaya çıkan sorunlar, en aza indirilebilecek ve normalleştirilecektir. Demokrasi ve bilim dünyasında dijitalleşmeye ilişkin çalışmalar temel niteliktedir ve gelecekteki demokratik yaşam için fayda sağlaması beklenmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde geleneksel demokrasi kavramı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, en iyi yönetim şekli olan demokrasinin tanımının çok boyutlu olması bu yüzden de tanıma ilişkin soruların sorulmaya devam ettiği vurgulanmıştır. Demokrasi kavramının ilk olarak kullanıldığı yerden yola çıkarak 2. Dünya Savaşı'ndan sonra geldiği durum ele alınmaktadır. Daha sonra 90'lı yıllarda demokrasinin temellerinin neler olduğu anlatılmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin geldiği nokta ile demokrasi kavramının yeniden şekillendiği de bu bölümde yer almaktadır. Daha sonra ikinci bölümde demokrasi ekseninin yanına teknoloji kavramı eklenerek iki kavramın gelişiminin tarihsel süreci irdelenmeye çalışılmaktadır. Üçüncü ve son bölümde demokrasi kavramının bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle kazandığı yeni kimlik ele alınmaktadır. Dijital ve siber kelimelerinin de demokrasi kavramıyla birlikte anılmaktadır. Bu durum demokrasi kavramına farklı bir boyut getirmektedir. Günümüzde çoğunlukla e-demokrasi kavramının kullanıldığı vurgulanmaktadır.

2. "GELENEKSEL" DEMOKRASİ KAVRAMI

Günümüzde demokrasi en iyi yönetim şekli olarak kabul edilmektedir. Ancak kabul edilmesinin demokrasinin niteliği ile ilgili olarak görüş birliği olduğu anlamına gelmediği ifade edilmektedir. Dünya ülkelerinin yarısından fazlası demokrasi ile yönetilse de demokrasinin ne olduğuna ve tanımına ilişkin sorular sorulmaya devam etmekte ve bu sorulara cevaplar beklenmektedir. Bu soruların yanıtları teorik

bağlamda açık ve seçik olarak görünse pratik uygulamalarda öyle olmadığı bilinmektedir. Bunun nedeni demokrasinin çok boyutlu bir kavram, bir yönetim şekli, bir karar alma süreci, bir yaşam biçimi ve bir değerler kümesini ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Kavramın ne olduğuna net bir cevap verebilmek için birbirinin içinde olan bu farklı boyutların göz önünde tutulması gerekmektedir³. Demokrasi tartışmalı bir kavramdır. Demokrasi uğruna çabalanan bir şey, kesinlikle ulaşılması imkânsız ama yine de yaklaşılabılır bir arzu olarak görülebilmektedir. Bunun yanında demokrasinin mevcut biçimleri ilerlemekte olan bir çalışma olarak ele alınmakta veya sorunlu bir düzenin kurucu uygulamaları olarak ifade edilmektedir. Ayrıca demokrasiye bağlantılı olacak yapılar yerel, ulusal ve küresel olarak da görülmektedir. Bu durum küresel sorunlarla mücadele etmek için daha küresel demokratik sistemlere duyulan ihtiyaçları da artırmaktadır⁴.

Demokrasi birden çok defa ve birden fazla yerde icat edilmiş gibi görünmektedir. Demokrasi, uygun koşullar var olduğu her zaman, birbirinden bağımsız olarak yeniden icat edilebilir. Bu bağlamda elverişli koşullar sayesinde yazılı tarihten çok daha önce bazı kabile yönetimlerinde bir demokrasi şekli var olabileceği vurgulanmaktadır⁵.

Demokrasinin eski Yunanca demos yani halk ve kratos yani yönetmek, hükmetmek sözcüklerinden oluşan birleşik bir kelime olduğu bilinmektedir⁶. Bu kelimeyi ilk olarak M.Ö. Beşinci yüzyılda Yunanlı tarihçi Herodot'un kullandığı ifade edilmektedir⁷. Demokrasinin en bilinen tanımlarından birinin Amerika Birleşik Devletleri eski başkanlarından Abraham Lincoln'un sözlerinden yola çıktığı söylenmektedir. Buna göre demokrasi, halkın, halk için, halk tarafından yönetimi olarak ifade edilmektedir⁸. Tanımda yer alan yönetim ifadesi için de siyasal kararların alınıp uygulanması anlamına

2. Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, İstanbul, On İki Levha, 1. Baskı, 2014, s.362.

3. Laurence Ferry, Henry Midgley ve Jim Haslam, "Democracy, Accountability, Accounting And Trust: A Critical Perspective Reflecting On A UK Parliamentary Inquiry Into The Role Of Government Accounts", *Critical Perspectives on Accounting*, Cilt 99, 2024, s.1-2 (<https://doi.org/10.1016/j.cpa.2024.102738>).

4. Robert A. Dahl, *Demokrasi Üzerine*, Çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix Yayınevi, 6. Baskı, 2021, s. 17.

5. <https://www.coe.int/en/web/compass/democracy> (E.T. 13.06.2024)

6. Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 2012, s.232.

7. Uygun, *op.cit.*, s.362.

geldiği belirtilmektedir⁹. Bu tanımın yapıldığı 1863 yılında demokratik yönetimin istisna olduğu unutulmamalıdır. Demokrasinin özellikle yaygın bir siyasal düşünce haline gelmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Günümüzde ise artık demokratik yönetimlerin çokluğunun yanı sıra, farklı kültürlere sahip insanların da büyük çoğunluğu için demokrasi en iyi yönetim biçimi olarak görülmektedir¹⁰. Bununla birlikte 1990'lı yıllarda yapılan Dünya Değerler Araştırması'na göre demokrasi bütün kültürlerde benimsenen bir siyasal model olarak ortaya koyulmaktadır. Burada demokrasinin en iyi yönetim biçimi olduğu hakkındaki küresel görüşün yanında demokrasinin içeriğinde olan hoşgörü, ifade özgürlüğü, cinsiyetler arası eşitlik gibi konularda sosyal değerler söz konusu olunca bu görüş birliğinin değiştii de vurgulanmaktadır. Ancak buna rağmen demokrasinin diğer bütün yönetim biçimlerine tercih edilmesi için ahlaki ve rasyonel açıdan sağlam temellere sahip olduğu da ifade edilmektedir¹¹.

Demokrasi kavramının bazı ölçütlerdeki belirsizliğinden dolayı günümüzde farklı demokrasi anlayışları ve uygulamaları bulunmaktadır. Bu anlayış ve uygulamaların ise bir açıdan liberal demokrasinin farklı şekilleri olduğu vurgulanmaktadır¹². Siyasal hayata vatandaşların doğrudan katılımı olarak bilinen ve günümüzde İsviçre'nin küçük kantonlarında belediye meclislerinde var olmaya devam eden klasik demokrasi anlayışı, dolaylı bir demokrasi şekli olan korumacı demokrasi, vatandaş yetkilendiren ve seçmenlerin tercihine dayanan liberal demokrasi, günümüzde bu kavramlardan farklı olarak kullanılan boyutlu demokrasi gibi çeşitli başlıklarda kullanılmaktadır¹³. Günümüzde ise devletlerin vatandaşlarının sayısı oldukça arttığından kamusal kararların alınması için temsili demokrasi bir anlamda şart olmuştur. Bu bağlamda da bilindiği üzere meclisler işlevsellik adına temsil kurumları olarak hareket etmektedirler¹⁴.

8. Erdoğan, *op.cit.*, s.232.

9.Uygun, *op.cit.*, s.362.

10. *Ibid.*

11.Erdoğan, *op.cit.*, s.238.

12. Erdoğan, *op.cit.*, 2012, s.238.; Önder A. Afşar, "Nitelikli Demokrasi Bağlamında Demokrasi Ve E-Demokrasi İlişkisi", *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, Cilt 15, Sayı 4, 2019, s.1103.

13. Büşra Elçiçeği, "E-Demokrasi Uygulamalarından Elektronik Oy Kullanımının Türkiye'de Uygulanabilirliğine Yönelik Vatandaş Görüşlerinin İncelenmesi", *Manisa*

Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştiği, Endüstri 5.0'ın köklerinin atıldığı ve hızlı bir şekilde dijitalleşme ve dijital dönüşümün yaşandığı şimdiki zamanlarda demokrasinin de dijitalleşmesi kaçınılmaz olmuştur. E-demokrasi kavramı da bu şekilde vatandaşların siyasal süreçlerde dijitalleşme ve dijital dönüşümün imkânlarını kullanmalarıyla elektronik katılımlarının sağlanması adına ortaya çıkmış bulunmaktadır¹⁵.

3. DEMOKRASİ VE TEKNOLOJİ EKSENİNDE TARİHSEL SÜRECE BAKIŞ

Demokrasi kavramıyla ilgili ilk akla gelen seçme ve seçilme ilkeleri olsa da tarihsel anlamıyla demokrasi mücadelesi sanayileşme ile başlayan bir süreçtir. Esas itibarıyla demokrasi sanayileşme ile toplumun çoğunluğunu oluşturan çalışan kesimlerin siyasete katılım taleplerini içermektedir. Geleneksel aristokratik yönetimlere karşı çalışan kesimlerin katılım talebi ve mücadelesi sonucu ortaya yeni bir siyaset anlayışının çıktığı bilinmektedir. Günümüzün siyasal partileri de bu ihtiyaçtan doğmuştur¹⁶.

Tarihte ilk demokratik yönetimlerin eski Yunan uygarlığında oluştuğu ifade edilmektedir. Ancak eski Yunan sitelerinin Makedon egemenliği altına girmesiyle doğrudan demokrasiye dayanan yönetim biçimlerini değiştirerek Yunan sitelerini merkezden yönetmeye başladıkları belirtilmektedir. Atina'da demokrasi Yunan demokrasileri arasında en önemlisi, o zaman ve bugün de en iyi bilinenidir. Siyaset felsefesi üzerinde etkisi olmuştur. Halk katılımının yani katılımcı demokrasinin ilk örneği olarak gösterilmektedir¹⁷. Buradan demokrasi kendini yeniden bulacağı Yeni Çağ'da, 17. yüzyıldan önce düşünce sonra da 19. yüzyılda uygulanan bir yönetim olarak tekrar ortaya çıkmaktadır.

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 22, Sayı 1, 2024, s.327 (<https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1425683>).

14. Bihterin Vural Dinçkol ve Alper Işık, "Katılımcı Demokrasi ve Online Karar Alma Bağlamında E-Oy ve Estonya Örneği", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, Aralık 2019, s.717 (DOI: 10.33433/maruhad.665428).

15. Sevgi Uçan Çubukçu, "Sosyal Demokrasi, Melez Bir Politik Gelenek", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Der. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 9. Baskı, 2016, s.257.

16. Uygun, *op.cit.*, s.364, Dahl, *op.cit.*, s.20.

Bununla birlikte Antik Çağ'dan Yeni Çağ'a kadar olan iki bin yılı aşan süreçte demokrasinin teorisinde ve işleyişinde pek çok değişiklikler meydana gelmiştir. Hatta bu durumun antik ile modern demokrasi arasında ortak olan neyin olduğu sorusuna kadar köklü olduğu vurgulanmaktadır¹⁸. Modern demokrasi kuş bakışı antik demokrasinin daha büyük ölçekte uygulanması şeklinde görülmektedir. Bir anlamda eski Atina'yı günümüzün modern demokrasilerinin nüfus ve coğrafi bakımından küçük bir örneği olarak ele almak mümkündür. Ancak antik ve modern demokrasi, birbirinden farklı iki demokrasi modelidir. Aralarında nicelik ve nitelik farkı bulunmaktadır. Genel olarak Modern Çağ'da devletin ölçek olarak büyümesi, temsili kurumları zorunlu kılmıştır. Vatandaşların demokrasideki yerlerini değiştirmiştir. Bunların yanı sıra devlet-birey karşıtlığı ile toplumda yeni uyumsuzluk konuları da oluşturmuştur. Bu yüzden Atina'da ortaya çıkan demokrasinin ilke ve kurumlarının pratiğe aktarılması mümkün olmamıştır¹⁹. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ulus devletleri antik Yunan siteleri gibi küçük kent devletlerine dönüştürmesiyle Atina'nın demokratik deneyiminin tekrar gerçekleşeceği düşünülmektedir. Bu durumun 21. yüzyıla kadar engel olarak görülmesi mantıklıdır. Ancak 21. yüzyıldaki bilgi ve iletişim teknolojilerinin geldiği seviye elektronik demokrasiyi neredeyse küresel ölçekte uygulayabilecek duruma gelmiştir. Burada bir sorun varsa o da vatandaşların yasama, yürütme ve yargılama faaliyetlerini bizzat gerçekleştirdiği bir düzenin ulus devlet ölçeğinde ne kadar istendiğidir. Atina'nın demokratik kurumları, ulus devletlerde işlevsiz olmaktadır. Çünkü ulus devletlerde çok sayıda etnik, kültürel, dinsel gruplar bulunurken sınıf çatışmaları da yaşanmaktadır²⁰. Ancak unutulmaması gereken Atina'nın demokrasisinin kadınların ve kölelerin varlığı ile oluşmasıdır²¹. Bu yüzden de buradaki karar alma süreçleri işletilirse günümüzde azınlıkların baskı altında tutulacağı ve bireylerin özgürlüklerinin göz ardı edileceği durumların ortaya çıkacağı belirtilmektedir. Bu bağlamda modern katılımcı demokrasi

17. *Ibid.*

18. *Ibid.*

19. *Ibid.*, s.365.

20. Ayhan Yalçınkaya, "Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2013, s.47.

teorileri, temsili kurumları kaldırmaz, liberal geleneği ve bireyi devlete karşı koruyan mekanizmaları da korumaktadır²².

Yunan kentlerinden sonra imparatorluklar gündeme gelmiştir. Bunun arkasından da Avrupa’da uzun süre feodalite yaşanmıştır. Siyasal ve ekonomik boyutlarının değişmesiyle feodal yapı ulus devlet sürecine ulaşmıştır. Ulus devlet sürecinde 17. yüzyılda demokratikleşme dalgaları başlamıştır. Birinci dalga 1820’lerde Amerika Birleşik Devletleri’nde erkek nüfusun büyük çoğunluğuna oy hakkı tanınmasıyla başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda 30’a yakın devletin demokratik yönetimi benimsemesiyle sonlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan süreçte ise otoriter ve totaliter yönetimlerin yükselmesiyle 1960’lı yıllarda yeni bir demokratikleşme dalgası çıkmıştır. Bu çok uzun sürmemiştir. Ancak 1990’larda çok uluslu üç sosyalist devlet olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Yugoslavya ve Çekoslovakya’nın kurucu uluslarının bağımsızlıklarını ilan etmesiyle köklü bir gelişme meydana gelmiştir²³.

Teknolojinin gelişimine bakıldığında teknolojinin insanlığın gelişiminde her zaman yer aldığı görülebilir. İlkel topluluklarda bile kendine has olarak teknolojinin var olduğu unutulmamalıdır²⁴. Bu bağlamda teknolojinin tanımının insan ürünü olan “şeylerin” nesnelere dünyasındaki farklılaşmayı anlamaya yönelik çabalardan ortaya çıktığı, bununla birlikte insanın yarattığı şeylerin sadece doğal ortamlarla başa çıkmalarını sağladığı ve hayatın ihtiyaçlarını karşılayan araçlar olduğu ifade edilmektedir. Teknolojiyi açıklamaya çalışan geleneksel yaklaşım her zaman zorunluluk ve fayda unsurlarının önemini ele almaktadır. Bu iki kavramın yani zorunluluk ve faydanın insan tarafından yaratılan ürünlerin çeşitliliğini ve yeniliğini ayrıntılı bir biçimde açıklaması beklenmemektedir. Somut nesnelere icat edilmesi, üretilmesi ve kullanımları açıklayıcı bir araç olarak analog teknolojinin gelişiminden yararlanmaktadır²⁵. Teknoloji öncelikle insanlığın en temel ihtiyaçlarını karşılamak için olsa da bu

21. Uygun, *op. cit.*, s.365.

22. *Ibid.*, s.366-367.

23. Yenal Ünal, “Bilgi Toplumunun Tarihçesi”, *Tarih Okulu*, Sayı V, Sonbahar 2009, s.127.

24. George Basalla, *Teknolojinin Evrimi*, Çev. Cem Soydemir, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 1996, s.2-3.

en temel ihtiyaçların neler olduğunu ve bunları karşılamak için gerekli olan teknolojinin ne olduğunu bilmek önemlidir²⁶. Ateşten ve tekerlekten yola çıkan insanlık buhar makinasının icadı ile kendini Endüstri 1.0'ın içinde bulmuştur. Montaj bandının bulunmasıyla seri üretime geçilmiş ve Endüstri 2.0 otomasyon sürecini ve endüstriyel dönüşümü başlatmıştır. 1950'li yıllarla birlikte analog teknolojilerin yanında dijital teknolojilerin temellerinin atılmasıyla Endüstri 3.0 başlamıştır. Buradaki gelişmeler ile piyasalara doygunluk gelmiş ve bu bağlamda 2011 yılında Endüstri 4.0 kavramı ortaya atılmıştır. Nesnelerin İnterneti, siber fiziksel sistemler burada akıllı üretim teknolojilerini ortaya koymaktadır. Endüstri 4.0 kavramının teknoloji odaklılığından insanı merkeze alan Endüstri 5.0 kavramı da gündeme gelmiştir. Makine ve insan arasındaki iş birliğine daha çok vurgu yapılmaktadır²⁷. Endüstri 4.0'dan Endüstri 5.0'a geçiş, dijital üretimden dijital topluma geçiş olarak ifade edilirken ilk evresini 2020-2025 yılları arasında bulacağı ifade edilmektedir. Tam olarak geçişin bu evrenin ardından gerçekleşmesi beklenmektedir²⁸. Dijitalleşme toplumun ve ekonomilerin dijital dönüşümünü ifade ederken bir yandan da analog teknolojileri kullanan endüstriyel çağdan dijital teknolojilerin kullanıldığı bilgi çağına geçişi de belirtmektedir²⁹.

Bütün endüstri gelişmelerine bakıldığında genel olarak hepsi bilginin uygulanmasına ve geliştirilmesine dayanmaktadır. Ancak son dönemin ayırt edici özelliği bilgi ve enformasyonun bilgi üretimine, bilgi işleme aygıtlarına uygulanmasına, yenilik ile yeniliğin kullanımı arasında, birbirlerini beslediği bir zincir oluşturmasıdır. Yani teknolojik yenilik teknolojiyi kullanarak öğrenme üzerinden gelişmiş, daha sonra kullanıcılar teknolojiyi yaparak öğrenmiş, ağları yeniden biçimlendirme ve yeni uygulamalar bulma noktasına varmışlardır. Yeni teknolojilerin devreye girmesi, kullanılması, yeni alanlarda geliştirilmesi arasındaki besin zinciri, yeni teknolojik paradigmayla

25. *Ibid.*, s.8.

26. Beyza Güdek, "Endüstriyel Dönüşüm ve Endüstri 5.0", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 4, 2023, s.1132-1135 (DOI: 10.25287/ohuibf.133173).

27. Benan Yücebalkan, "Endüstri 4.0'dan Endüstri 5.0'a Geçiş Sürecine Genel Bakış", *Pearson Journal*, Cilt 5, Sayı 9, 2020, s. 242-245 (<https://doi.org/10.46872/pj.181>).

28. Selahattin Sami Üzmez ve Tuba Büyükbeşe, "Dijitalleşme Sürecinde Bilgi Yönetiminin İşletmelerin Teknoloji Uyumuna Etkileri", *BEYDER*, Cilt 16, Sayı 2, 2021, s.123 (Doi: 10.54860/beyder.1028117).

iyice hızlanmıştır. Bu bağlamda dijital teknolojiler uygulanacak araçlar olmalarının yanında geliştirilecek süreçlerdir. Böylece kullanıcılar teknolojinin kontrolünü eline alabilirler. Bu süreçte artık insan aklı doğrudan bir üretim gücü olmaya başlamaktadır³⁰. Bu bağlamda toplumsal, kültürel ve ekonomik yapıların yanında yönetim, hukuk ve siyaset yapılarında da dijital dönüşüm kendini göstermektedir.

4. DİJİTAL DEMOKRASİ, SİBER DEMOKRASİ YA DA E-DEMOKRASİ

Dijital ve siber demokrasi şeklinde de ifade edilebilen e-demokrasi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin demokratik kurumların gerçekleşmesinde kullanılması olarak tanımlanabilir. Burada esas amaç çevrim içi hizmetler ile daha çok vatandaşın katılımının sağlanmasıdır. Bu bağlamda bilgilendirme, danışma ve katılım araçlarıyla toplumlar demokratik yönetim ile bağlanmış olacaklardır. Aslında bir anlamda e-katılım da sağlanmış olacaktır. Böylece vatandaşlar daha aktif olarak siyasal karar süreçlerinde yer alacaklardır³¹. Karar alma süreçlerini gerçekleştirirken kullanılan en önemli yöntem seçimlerdir. Seçimler demokrasinin önemli ve tamamlayıcı öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrasi ayrıca bilgi toplumdaki iletişim ağlarının ve medya unsurlarının yardımı ile siyasete bir boyut getirmektedir. Vatandaşlar seçmen olarak kamu kurumlarına ve yöneticilere rahatlıkla ulaşmaktadır. Burada dikkat edilmesi ve üzerinde durulması gereken nokta ise ülkelerdeki teknik altyapıların tamamlanması gerektiğidir. Bu altyapılar olmadan dijital dönüşümden ve bu bağlamda e-demokrasiden söz edilemez. Dijitalleşme ve dijital dönüşüm ile bilgi ve iletişim teknolojilerinden sağlanan durum, kamunun veri ve bilgilerine kolay ulaşım ve bunun süreklilik arz etmesidir³². Bu durum önemli bir demokratik olanaktır.

29. Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2008, c.I, s.41.

30. Afşar, *op. cit.*, s.1110-1111.

31. Süleyman Güngör, "E-Demokrasi: Umutlar ve Riskler", *İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi*, Cilt 39, 2014, s.71-80; Erhan Örselli, Erdal Bayrakçı ve Niyazi Karabulut, "E-Demokrasiyi E-Katılım Üzerinden Okumak: Kavramsal Bir Analiz", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 14, 2018, s.112 (<https://doi.org/10.33692/avrasyad.510627>); Handan Boyalı, "Türkiye'de Vatandaş

Özellikle etkili ve verimli bir şekilde etkileşim ise e-demokrasinin gelişimi yanında doğrudan demokrasinin gelişimi de sayılabilmektedir. Dijital demokrasi kavramı özellikle televizyon ve telefon kullanımının geleneksel olarak kalmasından dolayı bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşmasından ötürü kullanılmaktadır. Dijital demokrasi bir anlamda etkin ve etkilidir, zaman ve mekân tanımadan ulaşımı kolaydır³³. Vatandaşların bilgiyi paylaştığı ortamlar olmasının yanında bilgi ve iletişim teknolojileri ile kamusal sorunların tartışıldığı müzakere ortamları oluşturulmaktadır. Ayrıca e-devlet, seçim kampanyaları, siyasi parti faaliyetleri, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri gibi konular e-demokrasinin uygulama alanları olarak verilmektedir³⁴. Siber demokrasi, modern demokrasilerde sivil söylemi, yurttaş katılımını ve katılımı kolaylaştırmak için dijital teknolojilerin ve çevrimiçi platformların kullanımını ifade etmektedir. Aksi takdirde, sosyal medya coğrafi ve demografik sınırlar ötesinde daha kapsayıcı siyasi diyalogu, bilgi yayılımını ve aktivizmi mümkün kılmaktadır. Ancak sosyal medya aynı zamanda yanlış bilgilerin kitlesel olarak yayılmasını da sağlamakta ve nefret söylemi ve taciz amacıyla kötüye kullanılacak yeni platformlar oluşturmaktadır. Bu platformlar, özellikle yoğun seçim dönemlerinde toplumsal bölünmeleri derinleştirmek için kötüye kullanılabilir. Bu bağlamda, demokratik toplumların karşı karşıya olduğu temel zorluk, bir yandan savunmasız grupları ve bireyleri hedefli suiistimallerden korurken, bir yandan da ifade özgürlüğü hakkının faydalarını en üst düzeye çıkarmaktır. Ayrıca, seçim görevlilerine yönelik siber tacizin yayılması, demokratik sürecin bütünlüğüne yönelik özellikle endişe verici bir tehdidi içerdiği belirtilmektedir³⁵.

Odaklı İdare: E-Devlet Ötesi Dijitalleşen Kamu”, *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2023, s. 173 (<https://doi.org/10.38057/bifd.1325556>).

32. Özlem Özdeşim Subay, “Katılımcı Demokrasinin Gelişiminde E-Demokrasi Uygulamaları”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, 2019, s.230.

33. Tahsin Güler ve Sinem Şahnagil, “E-Democracy / E-State Practices In The Context Of The Relationship Digital Democracy And Governance”, *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, Cilt 2, Sayı 2, 2017, s.18.

34. Andrés Zapata Roza et.al., , “Cyber democracy In The Digital Age: Characterizing Hate Networks In The 2022 US Midterm Elections”, *Information Fusion*, Volume 110, 2024, s. 2 (<https://doi.org/10.1016/j.inffus.2024.102459>).

Demokrasi ile ilgili her yıl Dünya Demokrasi Forumu³⁶ düzenleyen Avrupa Konseyi, 2008 yılında yaptığı forumda e-demokrasiyi yerel toplulukların, bölgelerin, ulusların veya uluslararası düzeydeki siyasi süreçlerde farklı aktörler tarafından bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması olarak tanımlamıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri sadece oy vermek için kullanılmamaktadır. Vatandaşlar ve kuruluşlar bilgi ve iletişim teknolojilerini seslerini duyurmak için kaynak olarak, siyasi partiler kampanyalar yapmak, hükümetler ve yönetimler sundukları hizmetleri iyileştirmek ve vatandaşlara dilekçe hakkı veya danışma için elektronik yollar sunmak amacıyla kullanabilmektedir. Bu elektronik stratejinin amacı ve hizmetinin ise vatandaşların ve diğer paydaşların müzakerelerde, gündem belirlemede, dilekçelerde ve seçimlerde demokrasiye katılmaları için yeni fırsatlar vermesi olarak ifade etmektedir. Bu durum aynı zamanda daha önce siyasetle ilgilenmeyen insanları da siyaset alanına çekme avantajına sahip olabilecektir. Bilgiye kolayca erişilebildiği takdirde vatandaşların karar alma süreçlerine katılma olasılıkları da artmaktadır; bu da ancak daha fazla şeffaflıkla sağlanabilmektedir. Avrupa Konseyi 2004 yılında iki tavsiye kararı kabul etmiştir. Bunlar elektronik yönetim ve elektronik oylamadır. Şubat 2009’da Bakanlar Komitesi, tüm Avrupa hükümetlerine elektronik demokrasinin uygulanmasına yönelik kılavuz ve ilkeler sunan e-demokrasiye ilişkin bir Tavsiye Kararı’nı kabul etti. Bu belgeye, mevcut olası e-demokrasi araçlarının tamamı hakkında pratik bilgiler içeren çevrimiçi bir araç seti eşlik etmektedir. Bu önerinin taslağı daha önce Ekim 2008’de Madrid’de düzenlenen ve özellikle e-demokrasiye ayrılan 4. Demokrasinin Geleceği Forumu’nda tartışılmıştır³⁷.

Forumda özellikle e-demokrasinin tam potansiyeline ulaşabilmesi için vatandaşların güveninin inşa edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, demokratik uygulama ve katılım için ek bir kanal olarak e-demokrasinin, demokratik kurumların daha fazla şeffaflığa, hesap verebilirliğe ve duyarlılığa ulaşmaya ve aynı zamanda siyasete azalan ilgiyi yeniden sağlamaya önemli ölçüde katkıda bulunabileceği belirtilmiştir. Demokratik süreçteki tüm aktörler e-demokrasinin

35. 2024 yılının teması 6-8 Kasım 2024 tarihlerinde “Demokrasi ve Çeşitlilik-Ayrımları Aşabilir miyiz?” olacaktır.

36. <https://rm.coe.int/090000168071d745> (E.T. 13.06.2024)

sunduğu fırsatları kullanmaya çağırılmış ve ulusal politika yapıcılardan güvenlik ve şeffaflığı garanti altına almak için e-etkin seçimlerin belgelendirilmesi ve gözlemlenmesine daha fazla önem vermelerini istenmiştir. Raportörler ayrıca e-demokrasinin dijital uçurum ve e-ayrımcılık gibi riskler içerdiğinin ve bunların siyasi kararlar, yatırımlar ve sağlam risk değerlendirmesi ve yönetimi yoluyla ele alınması gerektiğinin altını izmiřlerdir³⁸. Bununla birlikte farklı e-demokrasi araçları arasında hiyerarşi olmadığı vurgulanmıştır. Hükümetler ve diğer kuruluşlar, demokratik kültürlerini ve uygulamalarını geliştirmek veya hedeflerine ulaşmak için uygun gördükleri araçları seçmekte özgür olmalıdırlar. E-demokrasinin amaca yönelik bir araç olduğunu ve kendi başına bir amaç olmadığını ortaya koymak önemlidir³⁹.

E-demokrasinin siyasi süreçleri şeffaflaştırmak, siyasetçilerin hesap verebilir olmasını sağlamak, vatandaşlık açısından düşünce yapısını geliştirmek ve vatandaşların demokratik sürece doğrudan katılımını sağlamak gibi amaçları bulunmaktadır. E-demokrasi katılım kültürü yanında bilgi ve iletişim teknolojileri açısından da kültür geliştirmeyi iermektedir⁴⁰. Ayrıca e-demokrasinin gelişebilmesi için bireylerin demokratik faaliyetler ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerle yakından ilgilenmeleri gerekmektedir. Kurumların vatandaşların bütün ihtiyaçlarını bilgi ve iletişim teknolojileri ile sağlayacak şekilde düzenlemeleri de beklenmektedir. E-demokrasi içinde adil ve serbest bir seçim tarzını barındıran ve bütün bireylerin insan haklarından yararlanabildiği, ifade özgürlüğüne dayanan bir gelişmeler zinciri olduğundan bireylerin güvenliği ve kişisel verilerinin yer aldığı sanal ortamlara kolaylıkla ulaşabilecekleri bir teknolojiye ihtiyaç duyulmaktadır. E-demokrasi şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi pratiğe yönelik bir tekniktir. Siyasi faaliyetlere vatandaşların azalan ilgisini yeniden yönlendirerek temsili demokrasiye katılımı yeniden canlandırabilir. Çevrimiçi anketler, görüşme platformları, sosyal

37. *Ibid.*

38. *Ibid.*

39. Gökçe Maraş, “Kamu Yönetimlerinde E-Devlet Ve E-Demokrasi İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 37, 2015, s.131-132.

medya, çevrimiçi oylama sistemleri gibi uygulamalar da e-demokraside örnek uygulamalar olarak sayılmaktadır⁴¹.

5. SONUÇ

Dijitalleşmenin ve dijital değişimin hâkim olduğu günümüz dünyasında insanların zamandan ve mekândan bağımsız olarak hareket etmesini anlamak gayet normaldir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplum yapısında değişiklik yapması, yönetim ve siyaset alanlarına eklenmesi de beklenen bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Vatandaşların kamu yararını demokratik süreçler içerisinde belirlemesi ilk bakışta kolay görülmesi de gelişmekte olan teknolojik yapılarla uygulamaya geçirilmektedir.

Dijital teknolojilerin kullanılması ile oluşan e-demokrasi kavramının tanımı tam olarak yapılamamaktadır. E-demokrasiden beklentiler, bu beklentilerin ne ölçüde karşılandığı, bu beklentileri karşılarken kullanılan dijital araçlar, özellikleri ve verimlilikleri irdelenen konulardandır. E-demokrasi vatandaşa daha aktif bir rol vermektedir. Bu yüzden de vatandaşın kamu yararı açısından beklentileri dijital teknolojiler yardımıyla sağlanmaya çalışılmaktadır⁴².

Bunun yanında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ilerlemesi ile demokrasi modelinin geliştirilmesi, büyük bir değişime yol açmıştır. Dijital çağda demokrasi, özellikle bilginin elde edilmesi ve ifade edilmesi açısından toplumun kolay erişimini sağlayabilmektedir. Ancak dijital demokrasinin olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkilerinin de olduğu unutulmamalıdır. Dijital platformların topluluk demokrasisi aracı olarak kötüye kullanılması yaygındır. Dijital çağda demokrasinin tüm Nesnelere İnterneti kullanıcılarının dikkate alması gereken en önemli parçası, düşüncelerini ifade ederken etik kurallara uymak durumunda olmalarıdır. Ayrıca paylaşılan kişisel veriler ile ilgili de güvenlik açısından sorunlar olmaktadır. E-demokrasinin önemli bir parçası olan elektronik seçimleri için başarılı ortamlar

40. Metin İşçi, *Demokrasi ve Kurumları*, İstanbul Der Yayınları, 2012, s. 81-87.

41. Nurhan Yel, "Dijital Demokrasinin Değerlendirilmesi: Demokrasinin Sorunlarına Bir Çare Mi Yoksa Bir Mit Mi?" *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, Cilt 13, Sayı 3, 2023, s.774 (<https://doi.org/10.7456/tojdac.1274900>).

oluşturulsa da her zaman güvenlik sorunlarının varlığı vurgulanmaktadır⁴³. Bu bağlamda dijital ortamda vatandaşların her anlamda güvenliğinin sağlanması gerekmektedir.

Dijital teknolojilerin demokratik anlamda sunduğu özgürlüklerin sınırsız olduğu da düşünülmemelidir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine dünyadaki her insanın aynı Şekilde ulaşması mümkün değildir. Ülkelerin kendi sınırları içerisinde de bu durum geçerlidir. Dijital altyapıların yetersizliği, internetin ücretlendirilmesi, yaşlıların ve engelli insanların ağ yapılarına erişiminin zorluğu gibi konular bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının önündeki engellerdendir. Burada e-demokrasiden yararlanan toplumun belirli bir yapısı olmaktadır. Bu durumun da eski çağlardaki demokrasi gibi ele alınması olasıdır. Analog teknolojilerden vazgeerirken insanlardan da vazgeçilmemesi gerekmektedir. Dijital teknolojilerin insan ile birlikte, insan varlığında gelişmesi e-demokrasi kavramında da önemli yenilikler oluşturacaktır.

42. Fatih Güler, “3 Kasım 2020 Tarihinde Gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri Başkanlık Seçiminin Ardından Yaşanan Tartışmalar Işığında Mektupla Oy Verme ve Elektronik Oy Verme Usulleri” *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2021, s. 214 (<https://doi.org/10.33712/mana.871029>).

BİBLİYOGRAFYA

- Afşar, Önder A., “Nitelikli Demokrasi Bağlamında Demokrasi Ve E-Demokrasi İlişkisi”, *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, Cilt 15, Sayı 4, 2019, s.1101-1118.
- Basalla, George, *Teknolojinin Evrimi*, Çev. Cem Soydemir, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 1996.
- Boyalı, Handan, “Türkiye’de Vatandaş Odaklı İdare: E- Devlet Ötesi Dijitalleşen Kamu”, *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2023, s.172-190. (<https://doi.org/10.38057/bifd.1325556>)
- Castells, Manuel, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2008, Cilt I.
- Dahl, Robert A., *Demokrasi Üzerine*, Çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix Yayınevi, 6. Baskı, 2021.
- Elçiçeği, Büşra, “E-Demokrasi Uygulamalarından Elektronik Oy Kullanımının Türkiye’de Uygulanabilirliğine Yönelik Vatandaş Görüşlerinin İncelenmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, 2024, s.324-348 (<https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1425683>).
- Erdoğan, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, 2012.
- Ferry, Laurence, Henry Midgley ve Jim Haslam, “Democracy, Accountability, Accounting And Trust: A Critical Perspective Reflecting On A UK Parliamentary Inquiry Into The Role Of Government Accounts”, *Critical Perspectives on Accounting*, Cilt 99, 2024 (<https://doi.org/10.1016/j.cpa.2024.102738>).
- Güdek, Beyza, “Endüstriyel Dönüşüm ve Endüstri 5.0”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 4, 2023, s.1129-1142 (DOI: 10.25287/ohuiibf.1331739).
- Güler, Fatih, “3 Kasım 2020 Tarihinde Gerçekleşen Amerika Birleşik Devletleri Başkanlık Seçiminin Ardından Yaşanan Tartışmalar Işığında Mektupla Oy Verme ve Elektronik Oy Verme Usulleri” *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*,

Cilt 4, Sayı 1, 2021, s. 212-218
(<https://doi.org/10.33712/mana.871029>).

Güler, Tahsin ve Sinem Şahnagil, “E-Democracy / E-State Practices In The Context Of The Relationship Digital Democracy And Governance”, *Journal of Emerging Economies and Policy*, Cilt 2, Sayı 2, 2017, s.16-29.

Güngör, Süleyman, “E-Demokrasi: Umutlar ve Riskler”, *İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi*, Cilt 39, 2014, s.68-89.

<https://rm.coe.int/090000168071d745> (E.T. 13.06.2024)

<https://www.coe.int/en/web/compass/democracy> (E.T. 13.06.2024)

İşçi, Metin, *Demokrasi ve Kurumları*, İstanbul Der Yayınları, 2012.

Maraş, Gökçe, “Kamu Yönetimlerinde E-Devlet Ve E-Demokrasi İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 37, 2015, s.121-144.

rselli, Erhan, Erdal Bayrakçı ve Niyazi Karabulut, “E-Demokrasiyi E-Katılım zerinden Okumak: Kavramsal Bir Analiz”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 14, 2018, s.108-127 (<https://doi.org/10.33692/avrasyad.510627>).

Özdeşim Subay, zlem, “Katılımcı Demokrasinin Gelişiminde E-Demokrasi Uygulamaları”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, 2019, s.230.

Rozo, Andrs Zapata et.al., , “Cyber democracy In The Digital Age: Characterizing Hate Networks In The 2022 US Midterm Elections”, *Information Fusion*, Cilt 110, 2024 (<https://doi.org/10.1016/j.inffus.2024.102459>)

Uçan ubukı, Sevgi, “Sosyal Demokrasi, Melez Bir Politik Gelenek”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Der. H. Birsen rs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 9. Baskı, 2016.

Umar, Congge et. al., “Digital Democracy: A Systematic Literature Review”, *Frontiers in Political Science*, Cilt 5, 2023, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpos.2023.972802>, (DOI=10.3389/fpos.2023.972802).

Uygun, Oktay, *Devlet Teorisi*, İstanbul, On İki Levha, 1. Baskı, 2014.

nal, Yenal, Bilgi Toplumunun Tarihçesi, *Tarih Okulu*, Sayı V, Sonbahar 2009, s.123-144.

- Üzmez, Selahattin Sami ve Tuba Büyükbeşe, “Dijitalleşme Sürecinde Bilgi Yönetiminin İşletmelerin Teknoloji Uyumuna Etkileri”, *BEYDER*, Cilt 16, Sayı 2, 2021, s.117-127 (Doi: 10.54860/beyder.1028117).
- Vural Dinçkol, Bihterin ve Alper Işık, Katılımcı Demokrasi ve Online Karar Alma Bağlamında E-Oy ve Estonya Örneği, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, Aralık 2019, s.716-726 (DOI: 10.33433/maruhad.665428).
- Yalçinkaya, Ayhan, “Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset”, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2013, s.47.
- Yel, Nurhan, “Dijital Demokrasinin Değerlendirilmesi: Demokrasinin Sorunlarına Bir Çare Mi Yoksa Bir Mit Mi?” *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, Cilt 13, Sayı 3, 2023, s.759-776 (<https://doi.org/10.7456/tojdac.1274900>).
- Yücebalkan, Benan, “Endüstri 4.0'dan Endüstri 5.0'a Geçiş Sürecine Genel Bakış”, *Pearson Journal*, Cilt 5, Sayı 9, 2020, s. 241–250 (<https://doi.org/10.46872/pj.181>).